

34. Там само, ф. П- 31, оп. 1, спр. 35.
35. Там само, спр. 59.
36. Там само, ф. Р-33-П, оп. 1, спр. 11.
37. Там само, спр. 113.
38. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1946–1950 : сборник документов и материалов. – К. : Наукова думка, 1980. – 555 с.
39. Арсен Панасенко. Борьба украинского народа с другою большевицкою окупацією / Арсен Панасенко // Идея і чин. Рік IV. – 1945. – № 8. – С. 22.
40. До насильно вивожуваних на Сибір і на большевицькі каторжні роботи // Сурма. – 1947.
41. Правда. – 1947. – 5 травня.
42. Прикарпатська правда. – 1946. – 6 січня.
43. Прикарпатська правда. – 1946. – 15 січня.
44. Прикарпатська правда. – 1946. – 14 лютого.
45. Балух В. Деякі питання радянського будівництва в західних областях Української РСР у 1944–1945 рр. / В. Балух // Український історичний журнал. – 1983. – № 4. – С. 118–127.
46. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991) / В. Баран. – Львів, 2003. – 670 с.
47. Кудлай О. Робітничий клас Української РСР у боротьбі за відбудову і розвиток промисловості в післявоєнний період / О. Кудлай. – К., 1965. – 295 с.
48. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / [відп. ред. С. В. Кульчицький]. – К., 2005. – 495 с.
49. Прикарпаття під прапором Рад. – Ужгород : Карпати, 1989. – 206 с.
50. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля / Г. Стародубець. – Тернопіль, 2008. – 462 с.

The main tasks and directions of the political and propagandistic activity of the soviet government and OUN and UUP during the post-war years are investigated in the article. It is proved that both power methods and agitation-propagandistic forms were effective facilities in the ideological and political opposition in the period of "pacification" of Western Ukraine. It is analyzed the reasons of the depressed moral and psychological climate in the western-ukrainian towns.

Key words: *Stalin totalitarian regime, Organization of the Ukrainian nationalists, Ukrainian Uprising Army, propaganda, agitation, national liberation movement.*

УДК 94 (477)

ББК 63.3 (4 Укр) 627

Д.С. Зінчук

ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ РОМАНЮКА (1972–1979 рр.)

У статті розглядається правозахисна діяльність Василя Омеляновича Романюка (Патріарха УПЦ КП Володимира) під час його ув'язнення протягом 1972–1979 рр. Проаналізовано звернення, заяви священика до різних міжнародних організацій, політичних діячів, у яких він критикував радянський режим, порушення прав людини, нестерпні умови утримання політв'язнів. Також В.Романюк відстоював права віруючих, вів боротьбу за свободу совісті в СРСР, застосовував такі форми діяльності, як оголошення голодування, відмову від радянського громадянства.

Ключові слова: *Василь Романюк, правозахисна діяльність, політичні репресії, політв'язні, права людини, свобода совісті.*

Одним із пріоритетних напрямків української історичної науки вважається історична біографістика. В Україні назріла потреба дослідження спадщини багатьох історичних діячів, чиї імена замовчувались, а діяльність перебувала за межами наукового інтересу дослідників. Процес державного й релігійного відродження України спонукає до повернення з небуття видатних особистостей. До таких невідомих широкому загалу постатей належить ім'я Василя Омеляновича Романюка (Патріарха УПЦ КП Володимира), священика, правозахисника, багаторічного в'язня сталінських і брежнєвських таборів, члена Української Гельсінської спілки, богослова, філософа.

Проблема правозахисної боротьби В.Романюка висвітлювалася дослідниками Л.Алексеевою [23], Г.Касьяновим [30], Ю.Курносим [32], Ю.Данилюком та О.Бажаном [24–26].

Метою даної статті є проаналізувати форми й методи правозахисної діяльності В.Романюка в умовах ув'язнення (1972–1979 рр.).

Протягом 1972–1973 рр. у СРСР активізувалися політичні репресії, прокотилася хвиля масових арештів, які називають “генеральним погромом” [30, с.121]. Дослідників вражають масштаби та жорстокість масових розправ і арештів, методи ведення слідства, які часто порівнюють із “великим терором” 30-х рр. Країна була охоплена хвилею ув'язнень, обшуків, закритих судових процесів, які виносили вироки в основному за ст.62 КК СРСР (“антирадянська агітація і пропаганда”). Серед арештованих був і визнаний “небезпечним рецидивістом” Василь Романюк – священник с.Космач Косівського району Івано-Франківської області, якому за вироком Івано-Франківського обласного суду 12 червня 1972 р. призначалося покарання сім років позбавлення волі із засланням строком на три роки [1, арк. 330].

В.Романюка етапом направили в харківську тюрму, де восени 1972 р. він зустрівся з ув'язненим за поширення самвидаву українським поетом І.Коваленком, який згадував, що В.Романюк “весь наче випромінював велику внутрішню силу і великий спокій”. І.Коваленка вразила висока духовна культура отця. Він знав напам'ять Новий завіт, читав цілі розділи з нього, цитував апостолів [6, с.349]. У тюремному ув'язненні В.Романюк не припинив своєї пастирської діяльності: “Цілими годинами він писав чудовою російською мовою глибокі й цікаві проповіді, щоб просвіщати тюремщиків. Пояснював, що перш, ніж знищити ці проповіді, тюремщикам належить їх прочитати. Він сподівався, що може комусь і западе в душу, може стануть людянішими” [6, с.350].

У 1972–1973 рр. В.Романюк перебував у політичній тюрмі в м. Володимир, умови в якій були дуже жорстокими. З 1937 р. ця в'язниця використовувалася для утримання особливо небезпечних злочинців, а до 1978 р. – політв'язнів [27]. Протягом дворічного перебування у володимирській тюрмі В.Романюку було надане тільки одне коротке побачення із сім'єю, рідні нерегулярно отримували від нього кореспонденцію. Священик розпочав нову атаку радянських органів своїми зверненнями й скаргами, яких написав більше сотні: “...писав, аби тероризувати їх уже цим” [9, с.387]. На його прохання пояснити причини “великого страшного строку” приходили стандартні відповіді, у яких зазначалося, що “підстав для перегляду справи немає” [9, с.387]. Тільки одного разу йому повідомили, що термін даний з урахуванням його “особистості, яка характеризується як небезпечна” [9, с.388].

У 1972 р. він звернувся в прокуратуру Полтавської області з проханням переглянути його справу 1946 р. У 1973 р., не зважаючи на явні суперечності у свідченнях, на відсутність конкретних фактів про діяльність “УСС”, вирок суду залишили в силі, а скарга – без задоволення [35, с.134]. Дослідник В.Пащенко вважає, що відмові в перегляді кримінальної справи 1946 р. сприяв новий термін ув'язнення В.Романюка та характеристика, надіслана з Володимирської установи ОД-1, у якій, зокрема, зазначалося, що “до суспільно корисної праці не залучається. З перших же днів перебування у в'язниці постійно пише скарги в різні інстанції, в яких паплюжить радянську дійсність. Вину за попередні злочини не визнає, виконує релігійні обряди. Вороже настроєний до радянської влади. Виношує плани і використовує всілякі можливості для поширення своїх поглядів та переконань” [35, с.134].

На початку 1974 р. В.Романюка перевели в мордовський табір особливого режиму Сосновка ЖХ-389/1-8. Мордовські табори (Дубравлаг) – це комплекс відділень і лагпунктів у складі табірної управління ЖХ-385 або Дубравного управління виправно-трудова таборів (ВТТ або колоній – ВТК) у Зубово-Полянському й Теньгушовському районах Мордовської АРСР, у яких до 1987 р. утримувалися політичні в'язні. Дубравлаг був організований у 1948 р. на базі Темниковського ВТТ (існував із 1929 р.) і до 1954 р. мав статус особливого табору ГУТАБу [27]. Табір особливого режиму передбачав перебування в'язнів у камері протягом 24 годин. У камері сиділо

від 2 до 8 осіб [4, арк.1]. Табірна адміністрація критерієм добору співкамерників обирала психологічну несумісність в'язнів [3, арк.11]. Як згадує один із правозахисників В.Овсієнко, “обмежений простір гнітить, в'язні, які б терпимі не були, один одному заважають і надокучають. Бувають конфлікти, які нема як гасити, окрім як обмежити спілкування, помовчати один до одного” [7, с.99]. В.Романюк п'ять років сидів у камері № 5 разом із Б.Ребриком, Е.Кузнецовим, Д.Шумуком, М.Осадчим [4, арк.1]. Робота арештантів Сосновки полягала в шліфуванні кришталю для люстр і була дуже шкідливою, брудною, чорною [3, арк.9; 4, арк.3]. В.Романюк прибув у Сосновку з володимирської тюрми виснаженим, тому допомогу йому на роботі надавав І.Гель, виконуючи норму за двох [3, арк.10]. 52 % зароблених в'язнями грошей вираховувалося за їхнє утримання, 13 крб. – за їжу, 13 крб. – за одяг, залишалось – 10–15 крб. В'язні мали можливість за 4 зароблені карбованці один раз на місяць отоваритись у “ларьку”: купити мило, зубний порошок, махорку (якщо в'язень куриє), кілограм цукерок-подушечок, комбіжир, ручку, папір для листів [3, арк.10]. Арештанти мали право писати кожного місяця один лист, два рази на рік давали побачення з рідними: одне – коротке, на чотири години, друге – довге, на три доби [10, с.32].

Разом із В.Романюком у зоні особливого режиму перебували І.Гель, В.Мороз, М.Осадчий, С.Караванський, Д.Шумук, М.Курчик, О.Мурженко, Б.Ребрик, Т.Шинкарук, М.Євграфов [19, с.44]. М.Осадчий згадував, що “з українських побратимів по ув'язненню найтепліше пригадує вихідця з гуцульських гір отця Василя Романюка, чий невичерпний природний гумор і оптимізм допомагав переборювати тюремні злигодні” [8, с.24]. Б.Ребрик відзначає “безкомпромісність В.Романюка у боротьбі з адміністрацією, його твердість, політичну грамотність, позиціонування як справжнього священика, який навіть у таборі відстоював дотримання християнських цінностей, сприяв примиренню в'язнів у конфліктних ситуаціях” [4, арк.2].

Протягом перебування в Сосновці В.Романюк “був одним з активних арештантів, брав участь у всіх акціях, сам писав і завжди підписував відкриті листи до світової громадськості, ООН із метою привернути увагу до злочинних умов утримання в'язнів у комуністичних виховних таборах” [31, с.5]. Політв'язні розробили механізм пересилання своїх заяв за кордон. Найскладніший етап у цьому процесі – вивіз звернень за межі табору. Існувало декілька шляхів: через прапорщиків, які погоджувалися співпрацювати за певну винагороду, через родичів на побаченнях (написаний на тонкому трансформаторному папері текст скручували в кульку, яку запаювали кількома шарами целофану, потім її ковтали й таким чином вивозили із зони) [5, арк.13; 3, арк.6]. Далі заяви передавалися в основному до Москви, Чехо-Словаччини, Болгарії, звідки завдяки дипломатам, журналістам, спортсменам поширювалися за кордоном. Окрім того, існувало ще декілька шляхів і способів потрапляння самвидаву за рубіж: це були українські комуністи в Канаді, українські моряки [29]. На думку дослідника Г.Касьянова, складання петицій, протестів, заяв на захист своїх прав стало неодмінним елементом табірної побуту політичних в'язнів [30, с.155].

В.Романюк став автором значної кількості заяв, адресованих радянським органам і закордонним інституціям. Одними з перших його звернень, які дійшли на Захід і були надруковані в пресі, стали звернення до Всесвітньої Ради Церков і до папи Павла VI. У цих заявах священик просив виступити в обороні переслідуваних за віру й переконання українських діячів культури, звернути увагу на “знехтування елементами правами людини в СРСР” [11, с.71]. В.Романюк говорив про велику кількість репресованих в Україні в 1972 р., але особливо робив акцент на тому, що серед ув'язнених є дуже багато жінок: поетеси Ірина Стасів-Калинець та Ірина Сенік, лікар-біолог Ніна Караванська, художниця Стефанія Шабатура, педагог-філолог Надія Світлична, Оксана Попович [11, с.72].

Звертаючись до папи Павла VI, В.Романюк просив його допомогти створити міжнародну комісію для розслідування фактів знехтування правами людини в СРСР, щоб до ув'язнених були допущені представники міжнародної громадськості для фіксації порушень. Священик викривав справжню суть радянської імперії: “Країна, в якій знищено будь-яку справедливість, де багаторічна проповідь знавіснілого атеїзму виховала людину-звіра, нездатна ні до якого миру та співробітництва між народами” [13, с.75]. В.Романюк доводив, що “Радянський Союз – найлютіший ворог християнства (а католицизму особливо), національних та релігійних обрядів й традицій” [13, с.75]. Він констатував, що проти “інакшемишлячих використовуються не лише концтабори й психіатричні лікарні, але й пряме фізичне знищення” [13, с.75]. Як приклади він називав убивства в Києві в 1970 р. художниці А.Горської, у 1970 р. у Львівській області священника православної церкви, у Сумах брата політв'язня М.Осадчого – Володимира.

З 1 серпня 1975 р. В.Романюк оголосив голодування “на знак протесту проти жорстокого придушення елементарних прав людини в СРСР” і вимагав “негайної реабілітації всіх безневинно репресованих” [11, с.73]. Умовою припинення голодування В.Романюк поставив отримання ним Біблії.

Навесні 1976 р. В.Романюк написав звернення до Всесвітньої Ради Церков, Міжнародної Амністії, Міжнародної організації юристів, у якому викривав “найгуманнішу” у світі радянську владу: “...вони вважають, що мають право чинити над людиною всякі беззаконня і людина не має права плямувати їх за злочини, які вони чинять проти неї” [21, с.582]. Такому свавіллю й жорстокості, які мають місце в СРСР, немає виправдання: “Тільки тупа бездушність і дика жорстокість може вкидати людину на довгі роки в концтабори за безневинні думки й переконання, висловлені один одному. Ніякого миру й дружби між народами немислимо до тих пір, доки люди будуть топтати справедливість і пригнічувати один одного, а саме таке робиться в СРСР – країні, яка демагогічно називає себе твердиною миру, а в себе дома топче всяку справедливість і елементарні людські права” [21, с.583]. Його вимоги отримати дозвіл читати Біблію й журнали Московської патріархії ігнорувалися табірною адміністрацією, яка заявляла: “Голодуйте скільки вам забагнеться, хоч умирайте, а Біблію ви не отримаєте, бо табір це радянська установа, і релігійна література тут заборонена” [21, с.584]. В'язні не отримували не тільки релігійну літературу, але й листи та телеграми від рідних і знайомих із-за кордону. Зокрема, одержані з-за кордону різдвяні й великодні привітання, адресовані В.Романюку, були конфісковані або повернені назад через їх релігійний характер [21, с.584]. Він просив прислати спеціальних представників для зустрічі з репресованими, а також допомогти отримати право на кореспонденцію від рідних і знайомих із-за кордону.

У 1976 В.Романюк зважився на рішучий крок: звернувся до Конгресу США із заявою-клопотанням про бажання отримати американське громадянство. У заяві до Президії Верховної Ради СРСР 1 липня 1976 р. він написав: “З огляду на те, що сваволя і беззаконня супроти мене продовжуються п'ятий рік і, не зважаючи на те, що я написав сотні скарг і заяв до всіх установ, надіючись хоч де-небудь знайти зернятко совісти і людського співчуття, і все надармо, на мене ніхто не звертає ніякої уваги, тому я прийшов до висновку, що у ваших очах, я не людина” [15, с.31]. Священик зазначав, “що в цій країні, де існує загальна бездушність і байдужість до людського горя, де тиранія придушила і скалічила всі благородні людські пориви і почування, шукати справедливості зовсім даремно” [15, с.32]. Для В.Романюка, який проживав до 19 років на території Західної України, був арештований і засуджений на 10 років, “першим радянським пашпортом, який офіційно зарахував його до громадян Радянського Союзу, був присуд Станіславівського воєнного трибуналу” [15, с.32]. В.Романюк у заяві від 4 липня 1976 р. до Конгресу, уряду й народу США просив, щоб вони надали йому

громадянство США, “бо в країні, в якій я тепер живу, жити неможливо”: “За самі тільки переконання, висловлені іншій людині, тут кидають чоловіка на довгі роки до концтаборів. Вважаючи все це грубим порушенням елементарних прав людини, я більше не вважаю себе громадянином СРСР. Може, станеться таке, що я помру в радянських концтаборах, як померло багато інших передо мною, але тоді хай принаймні я маю громадянство Вашої країни, яка є твердинею свободи і права на землю. Щиро відданий ідеалам Вашої свободи” [15, с.34].

У 1976 р. В.Романюк звернувся до Національної Ради Християнських Церков США, первоієрархів католицької, православної та голів усіх християнських церков США, описуючи нелюдські умови існування в таборі для “особливо небезпечних державних злочинців” і “рецидивістів” [15, с.34]. Взнявши до уваги всі знущання і переслідування, В.Романюк вирішив відмовитися від радянського громадянства, звертався до “Високостойних керівників Національної Ради Християнських Церков США, до Високопреосвященніших Ієрархів католицької і православної церков”, а також до голів інших конфесій, до американського народу з проханням прийняти його громадянином їхньої свободної країни, а також допомогти дружині та синові переїхати і жити у США. Він не бажав “жити і вмирати в концтаборі зі званням радянського громадянина” [15, с.35]. Слід зауважити, що відмова від радянського громадянства теж була досить поширеним виявом рішучої незгоди політв'язнів, що роками протестували проти несправедливих вироків і фальсифікованих звинувачень. Тому історик Ю.Курносков розглядає відмову від радянського громадянства як жест відчаю [32, с.207]. Проте ми не схильні вважати цю форму боротьби як вияв розпачу, оскільки вона поряд з іншими заходами була способом протистояння режимові, свідченням мужності політв'язнів.

29–31 жовтня 1976 р. В.Романюк разом із В.Стусом перебував на Потьмі в ізоляції, оскільки адміністрація таборів, побоюючись масових акцій у такі дні, як початок з'їздів КПРС, День політв'язня, відправляла найактивніших в'язнів з усіма речами на деякий час на далекий етап, а потім повертала їх назад [14, с.117]. Спілкування двох безкомпромісних в'язнів не минуло безрезультатно. 10 грудня 1976 р. В.Стус у своєму листі до Президії Верховної СРСР назвав життя В.Романюка звинуваченням для радянської системи [17, с.449].

В.Романюк виступав також на захист репресованих інших національностей. Так, 1 серпня 1977 р. він звернувся до євреїв і всіх людей доброї волі із заявою, у якій основним індикатором духовності, людяності й культури націй визначив ставлення до єврейського питання, засудив політику заборони євреям СРСР виїзду до Ізраїлю – на землю їхніх предків. Цей документ був протестом проти арешту й 15-річного засудження російського єврея Е.Кузнецова, який очолив групу євреїв, що в 1970 р. намагалася незаконно залишити СРСР. В.Романюк характеризував його як дуже талановиту, яскраву людину, дивовижного організатора й проникливого експерта людей. Священик закликав “всіх істинних синів Ізраїлю робити все можливе, щоб випустити Едуарда Кузнецова і його друзів, бо вони – дух цього світу, який позбавлений духовності” [22, с.25].

У 1977 р. В.Романюк написав лист до ватиканської газети “Оссерваторе Романо”, який став ще однією спробою привернути увагу католицького світу до країни, де “свобода совісті існує тільки на папері, а атеїстична влада щороку докладає дедалі більше зусиль, щоб цілковито знищити Церкву” [16, с.281]. В.Романюк наголошував на тому, що “Радянський Союз є найлютішим ворогом християнства” [16, с.281]. Священик доводив, що в СРСР церква не має жодних прав, вона не спроможна активізувати свою діяльність, на неї покладено функції самоліквідування. У СРСР закрито багато монастирів, храмів, релігійних навчальних закладів, а священиків та активних віруючих піддають різним репресіям. При цьому церковна влада не може впливати на

перебіг подій, оскільки духовні ієрархи підпорядковані державній владі, силовим структурам.

В.Романюк висунув вимоги, які повинні би змінити релігійну політику радянської влади, і закликав усе християнство допомогти здійснити їх. Він вимагав негайного відкриття в Україні всіх храмів і монастирів, закритих протягом останніх 20 років, легалізації храмів католицької церкви, створення духовних навчальних закладів, семінарій та академій з українською мовою викладання, видання Біблії та іншої релігійної літератури українською мовою. В.Романюк наполягав на припиненні переслідувань віруючих і ліквідації обмежень щодо їх прав. Він домагався права дітей віруючих відвідувати церкву й отримувати релігійне виховання. Віруючі, на його думку, мусять отримувати право здобувати вищу освіту, “бути викладачами, лікарями, інженерами, займати інші посади, до чого їх тепер не допускають під різними приводами” [16, с.283]. Вимоги В.Романюка були надто радикальними для радянської системи, яка десятиліттями створювала атеїстичне суспільство, відкидаючи християнські цінності, ліквідовуючи культові споруди й перетворюючи священників на агентів КДБ.

В.Романюк “уособив в собі боротьбу українського православ’я за права людини в Україні” [27, с.41]. Наскільки відомо, він єдиний заявив, що вважає себе членом УАПЦ. Про належність до УАПЦ декларувався у зверненні о. В.Романюка до митрополита Української автокефальної православної церкви Мстислава, яке дійшло на Захід без дати. Приблизна дата написання – це осінь 1977 р. – зима 1978 р., оскільки в заяві вказується, що священнику залишився ще 1 рік тюремного ув’язнення. Ця петиція була опублікована 31 березня 1978 р. у виданні “Свобода”. В.Романюк заявив, що “вважав і вважаю себе членом УАПЦ, не дивлячись на те, що формально належав до чужої ієрархії, бо, як відомо, українська Церква, як православна, так і католицька, на Україні заборонені, така-бо дикунська етика більшовиків” [20, с.79]. Священик звертався з проханням до митрополита, щоб той допоміг йому знайти адвоката, який сприятиме його звільненню, а також для того, щоб допомогти дружині та синові виїхати за кордон [12, с.868].

Підпис В.Романюка стоїть під двома знаменними документами, які відносять до таких, що засвідчили “еволюцію національної думки в Україні до радикалізації політичних поглядів провідних діячів дисидентського руху” [34, с.203]. Мова йде про “Позиції українських політичних в’язнів” (“Історична доля України”, “Лист українських політв’язнів”, “Спроба узагальнення” – у різних джерелах має різну назву. – Д.З.) і звернення 18 українських політв’язнів мордовських таборів.

Документ “Позиції українських політичних в’язнів” В.Романюка та О.Тихого, який вони написали в 1978 р., був вивезений із концтабору й переданий А.Сахарову в Москву сином О.Тихого Володимиром [33, с.402]. Дослідник Ю.Курносів вважає цей маніфест “своєрідною програмою розвитку протестного руху, документом, у якому визначалися шляхи виживання в умовах табірних буднів, йшлося про форми і методи боротьби за людські права, за вільну, соборну Україну” [32, с.189]. На початку документа автори стверджували важливе значення національного відродження 60–70-х рр. ХХ ст.: “Деякі десятки дисидентів 60-х років були тими ясними променями серед безпросвітної темряви, які виявили, що ідеї і почуття нації не знищені, що Україна живе” [18, с.75].

Автори розглядали в цьому документі історичну долю України, обґрунтовуючи таким чином самотність українського народу, його автохтонність, тяглість державних традицій, наголошуючи на тисячолітній історії України. Вони називали українців одним із найбільш волелюбних, демократичних за своїм способом життя, працелюбних і миролюбних народів світу. Століття трагічної долі в умовах поділу між могутніми сусідами (Росія, Польща, Австро-Угорщина, Румунія, Чехо-Словаччина), при інтенсивних намаганнях асимілювати його, не знищили мови, віри, традицій,

прагнення до незалежності й демократії, що їх зберегли українці. Тому “Україна повинна стати незалежною, демократичною, духовно багатою, матеріально забезпеченою, з високим рівнем освіти, науки і культури, національною за суттю, змістом і формою” [18, с.78].

Українські політв’язні, “вся провина яких полягає в обороні рідного слова, літературної творчості, в обстоюванні прав людини і свого народу”, вважали за доцільне для рятування від духовного й культурного знищення дотримуватися певних норм поведінки для українця (українки). Ці засади полягали у використанні рідної мови; бойкоті навчальних і дошкільних закладів із російською мовою навчання, російськомовних театрів, кіно, концертів, у відмові від роботи в установах, де зневажають українську мову, традиції народу, права людини; у виборі навчальних закладів із рідною мовою навчання. Вони пропонували дотримуватися високої моральної поведінки, яка ґрунтувалася на християнських принципах: позбавитися від шкідливих звичок (алкоголізму, тютюнокуріння, лайки), не нагромаджувати грошей і дорогочинностей задля них самих, а підтримувати людей, яким потрібна матеріальна допомога (пропагували традиційне для українців меценатство). Політв’язні, випереджуючи час, закликали відмовлятися від служби в армії за межами України й від командирів, які не розмовляють українською мовою, не виїжджати на роботу за межі України. Запропоновані форми опору проти політики та практики бюрократії, скерованої на духовне й культурне знищення українського народу, варто назвати програмою морально-духовного, соціально-економічного, культурного, правого порятунку України методами, суть яких полягає в послідовному відстоюванні національних прав українців у всіх сферах життя.

Автори документа, які самі пройшли шлях переслідувань, підозр, допитів, слідств, ув’язнень, виробили рекомендації щодо поведінки під час арештів і слідства у справах інакодумання. Боротьбу за законність, за права людини, за право українського народу на життя визначали основним змістом гідного людського життя. Українські політв’язні сформувавши своєрідні норми етики в’язня, які зводилися до таких основних положень: “1. Постійно працювати для підвищення свого інтелектуального рівня, здобувати знання з улюблених ділянок науки, ділитися своїм знанням з іншими в’язнями й родичами, займатися творчою працею. 2. Дотримуватися загальнолюдських норм моралі. 3. Бачити в кожному в’язні рівного собі мученика, не гнобити, не ображати, а старатися якомога допомогти, або оборонити у випадку несправедливої напасти на нього адміністрації, КГБ, або аморальних в’язнів, розбишацьких стукачів, або свідомих рабів адміністрації. 4. У випадку утисків кожний відкрито переходить на статус політв’язня, якого до нашого часу не визнає влада в СРСР. 5. Недопущенні будь-які виступи проти інших політв’язнів з огляду на расу, національність, мову, переконання і віру. Тільки на погорду і ганьбу заслуговує така людина, яка чинить зло іншим політв’язням своєю співпрацею з КГБ та адміністрацією. 6. Бійки і наклепи, намагання накинути кому-небудь свою волю – гидкі явища і недопущенні в середовищі політв’язнів. 7. Політв’язні, згідно з законом, повинні бути відокремлені від кримінальних злочинців, і намагання тримати їх разом треба відкидати без ніяких компромісів. 8. Політв’язень – сумління нації” [18, с.81].

О.Тихий і В.Романюк, пропонуючи легальні засоби боротьби, висували конкретні пропозиції, окреслювали норми поведінки українця. Їхні заклики спрямовані на оборону не тільки мови, але й території України, її суверенітету, національного інтересу. Це – заклики морального й соціально-економічного характеру. На думку дослідника М.Прокопа, те, що “О.Тихий і В.Романюк пропонують своїм землякам – це не більше, як бути українцем і бажати ним залишитися”, вони “висувають програму порятунку нації” [37, с.87, 89].

18 березня 1978 р. Євграфов, Караванський, Кузнецов (за себе, за Мурженка й Фьодорова), Ребрик, Романюк (за себе й за Шумука) та Тихий подали звернення до демократичних організацій світу, до Комітету оборони людських прав у СРСР і до Групи сприяння виконанню гельсінських угод. У документі повідомлялося, що політичні в'язні Мордовії “проголосили день 1 березня “Днем скорботи і гніву” і будуть його “відзначати” голодівкою на знак пошани жертв радянських тюрем та протесту проти зростаючого знущання. Вони закликають людей доброї волі приєднатися до них” [36, с.234]. Політв'язні наводили у зверненні низку прикладів знущань над радянськими арештантами, спрямованих на те, щоб послабити їхнє психічне й фізичне здоров'я, штовхнути до самогубства, божевілля або передчасної смерті [36, с.234–235]. Репресовані описували всі жахіття ув'язнення, свавілля конвоїрів, тюремників, оскільки на собі відчули немилосердність радянської судово-каральної системи. Поширеними були випадки жорстокого побиття політичних в'язнів. Для розправи над ними використовували пересильні тюрми та спеціальні вагони для транспортування в'язнів, де арештанти терпіли знущання вартових, кримінальних злочинців. Вони наводили факти фізичного й морального тиску М.Осадчого, В.Чорновола, Б.Ребрика.

Політв'язні концтабору Сосновка Мордовської АРСР ЖХ 385/1-6 Е.Кузнецов, О.Мурженко, М.Осадчий, В.Романюк 10 вересня 1978 р. звернулися до парламенту й уряду Канади, просячи захисту для багатолітнього в'язня Д.Шумука, стан здоров'я якого погіршувався. Апелюючи до канадських органів влади, ув'язнені звертали увагу на відсутність медичної допомоги в концтаборах, заборону отримувати посилки з потрібними ліками, безрезультатність своїх прохань до тюремних наглядачів, щоб ті надали допомогу Д.Шумукові [20, с.146].

Улітку 1979 р. 18 українських політв'язнів, серед яких був і В.Романюк, написали звернення в справі української самостійності. Автори закликали поставити українське питання на порядок денний нарад ООН, уповноважуючи президента Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ) вжити всіх заходів, необхідних для виходу України зі складу СРСР. Вони зверталися до ООН із проханням зареєструвати Україну як російську колонію й допомогти їй звільнитися від окупації. Автори вказували на безліч фактів фізичної розправи та національного гніту над українцями з боку Росії. Ці свідчення вони ставили як фундамент формального клопотання перед ООН про допомогу в боротьбі за незалежність через реєстрацію України як колонії в комітеті з деколонізації, про включення українського питання в порядок денний сесій Генеральної Асамблеї ООН та інші акції, що їх звичайно ООН застосовувала у своїй практиці в аналогічних справах [21, с.107]. Доказами колоніального становища України вони вважали відсутність незалежної внутрішньої й зовнішньої політики, відсутність власної армії, збільшення супроти своєї волі українськими природними та людськими ресурсами індустріальної й військової потужності імперії, що призводить до посилення міжнародного напруження та загрози нової світової війни [21, с. 107]. Українські політв'язні просили включити в порядок денний Генеральної Асамблеї 1979 року українське питання як невідкладну проблему.

Повіривши в лібералізацію радянського режиму, група українських дисидентів 9 листопада 1976 р. створила УГГ, тобто групу сприяння виконанню гельсінських угод, яка мала на меті стежити за дотриманням у СРСР та Україні основних прав людини. Очолив організацію в складі 37 осіб М.Руденко – знаний український поет і прозаїк. Серед її членів – відомі правозахисники О.Бердник, П.Григоренко, І.Кандиба, Л.Лук'яненко, О.Мешко, М.Матусевич, О.Тихий, Н.Строката та ін. УГГ мала на меті ознайомити широкий загальний Декларацією ООН про права людини; сприяти виконанню в Україні гельсінських договорів і забезпеченню прав людини, справжньої демократії; ознайомлювати уряди країн – учасниць гельсінських договорів і світову громадськість із фактами порушень на території України Загальної декларації прав людини; дома-

гатися участі окремої делегації України в міжнародних конференціях, на яких обговорювалися підсумки виконання гельсінських угод; з метою вільного обміну інформацією та ідеями домагатися акредитування в Україні представників закордонної преси.

М.Євграфов, С.Караванський, Н.Курчик, О.Мурженко, М.Осадчий, Б.Ребрик, Д.Шумук 14 листопада 1978 р. рекомендували о. В.Романюка в члени УГГ [14]. Їхнє рішення було підтримане також політв'язнями-неукраїнцями: Б.Гаяукасом, О.Гінзбургом, Е.Кузнецовим. У лютому 1979 р. В.Романюк став членом УГГ.

У 1979 р. закінчився термін його ув'язнення. Т.Романюк у листі до о. І.Чинченка від 15 серпня 1978 р. писав: “Табірний термін закінчується 17 січня. Зустрічаємось з ним доволі рідко, та й то не на довгий час. Здоров'я татове дуже і дуже підірване, ми і так дивуємося, що він знайшов у собі сили, щоб достойно витримати всі невзгоди. Проте невзгоди ще не кінчаються, просто із однієї фази переходять в іншу” [2, арк.1]. 15 січня 1979 р. В.Романюка етапом було відправлено на трирічне заслання в с. Сангар Якутської АРСР, де розпочався вже новий етап його опозиційної діяльності.

Таким чином, перебуваючи в ув'язненні, В.Романюк розгорнув активну правозахисну діяльність. Особливість її полягала в тому, що поряд із вимогами захисту громадянських прав, прав політв'язнів у СРСР священник вів боротьбу за свободу совісті, права віруючих. Окрім написання індивідуальних і колективних заяв і звернень, формами його боротьби стало оголошення голодування, відмова від радянського громадянства, участь у різних товариствах та організаціях політв'язнів, а також в Українській Гельсінській групі.

1. Галузевий Державний архів Служби безпеки України. – Ф. 6, спр. 75202-ФП Уголовное дело № 82 по обвинению Романюка Василя Емельяновича в совершении преступления, предусмотренного ст. 62 ч. II УК УССР, 1972 г. – Т. 1. – 351 арк.
2. Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при МБФ “Смолоскип”. – Ф. 50. Розлуцький В., Розумний П., Романюк В., Рубан В., Рубан П. Лист Т. Романюка до І. Чинченка, 15 серпня 1978 р. – 2 арк.
3. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – Ф. 1. Рукописний фонд. – Оп. 4 (Етноконфесійні процеси в Україні). – Спр. 14. Свідчення Геля Івана Андрійовича, 1937 р.н.; народився: с. Кліцко Городоцького р-ну Львівської обл.; освіта вища, історик; проживає: м. Львів. Записано Д. С. Зінчуком 12.05.2007 р. у м. Львові. – 28 арк.
4. Там само. – Спр. 16. Свідчення Ребрика Богдана Васильовича, 1938 р.н.; народився: с. Павлівка Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл., освіта середня спеціальна, громадський діяч; проживає: м. Івано-Франківськ. Записано Д. С. Зінчуком 30.05.2007 р. у м. Івано-Франківську. – 10 арк.
5. Там само. – Спр. 13. Свідчення Калинець Ірини Онуфріївни, 1940 р.н.; народилася: м. Львів, освіта вища, філолог; проживає: м. Львів. Записано Д. С. Зінчуком 12.05.2007 р. у м. Львові. – 16 арк.
6. Коваленко І. Спогад про отця Василя Романюка – Патріарха всієї України-Руси Володимира / І. Коваленко // Україна. Наука і культура. – 1999. – Вип. 30. – С. 348–350.
7. Овсієнко В.В. Світло людей : мемуари та публіцистика : у 2 кн. / В.В. Овсієнко. – Харків : Харківська правозахисна група ; К. : Смолоскип, 2005. – Кн. 2. – 352 с. : фотоіл.
8. Осадчий М. Г. Україноцентризм : наукові праці, публіцистика / М. Г. Осадчий ; [упорядкування, вступна стаття, примітки, коментарі Ярослави Васишин]. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 154 с.
9. Патріарх Володимир (Романюк). Любов як релігія // Багаття. Борис Антоненко-Давидович очима сучасників. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – С. 384–388.
10. Романюк Т. Патріарх Володимир, або спогади про батька / Т. Романюк. – К. : Видавничий центр “Просвіта”, 2000. – 144 с. : фотоіл.
11. Звернення о. Василя Романюка до Всесвітньої Ради Церков // Сучасність. – 1975. – Ч. 12. – С. 71–73.
12. Мартирологія українських церков : у 4 т. – Торонто; Балтимор : Українське вид-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1987. – Т. 1 : Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – 1208 с.

13. о. Василь Романюк закликає Папу Павла VI стати в обороні переслідуваних в СРСР за віру і переконання // Сучасність. – 1975. – Ч. 12. – С. 74–76.
14. Письма и заявления политзаключенных // Хроника текущих событий. – Вып. 52. – Режим доступа : <http://www.memo.ru/history/DISS/chr/XTC52-21.htm>.
15. Протести, заяви і звернення отця В. Романюка // Визвольний шлях. – 1977. – Кн. 1. – С. 31–35.
16. Романюк В. З нами Бог! / В. Романюк // Визвольний шлях. – 1978. – Кн. 3. – С. 280–283.
17. Стус В. Твори : у 6 т. / В. Стус. – Львів : Видавнича спілка “Просвіти”, 1994. – Т. 4 : Повісті та оповідання. Незакінчені твори. Сценарії. Літературна критика. Заяви, публіцистичні листи та звернення. – 546 с.
18. Тихий О. Позиції українських політичних в’язнів / О. Тихий, В. Романюк // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали : у 3 т. – Б. м. : Сучасність, 1983. – Т. 3. – С. 320–327.
19. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод : у 4 т. – Харків : Фоліо, 2001. – Т. 2 : Документи і матеріали. 9 листопада 1976 – 2 липня 1977. – 196 с.
20. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод : у 4 т. – Харків : Фоліо, 2001. – Т. 3 : Документи і матеріали. Серпень 1977 – 10 грудня 1978. – 240 с.
21. Українська Гельсінська Група. 1978–1982. Документи і матеріали. – Торонто ; Балтимор, 1983. – 1000 с.
22. Vasyl Romanyuk. A voice in the Wilderness, Letters, Appeals, Essays. – Society for the study of religion under Communism. – Whaton, Illinois, 1980. – 110 p.
23. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР / Л. Алексеева. – Вильнюс ; Москва : Весть, 1992. – 352 с.
24. Бажан О. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-ті рр. / О. Бажан, Ю. Данилюк. – К., 2000. – 332 с.
25. Бажан О. Терновий вінок Патріарха Володимира / О. Бажан, Ю. Данилюк // Полтавські єпархіальні відомості. – 1995 – 1996. – Ч. 3. – С. 1–6.
26. Бажан О. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кін. 1950-х – 1980-ті рр.) / О. Бажан, Ю. Данилюк. – К., 2000. – 232 с.
27. Глосарій. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/archive>.
28. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) / Б. Захаров. – Харків : Фоліо, 2003. – 144 с. : фотоіл.
29. Зінкевич О. Як діставався “самвидав” на Захід / О. Зінкевич // Український Самвидав. – 2003. – № 2–3. – Режим доступу : <http://www.smoloskyp.org.ua/content/view/326/151>.
30. Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1995. – 224 с. – Бібліогр. : с. 195–207.
31. Кіпіані В. “І вся моя вина, що я священник...” Кілька штрихів до портрета блаженної пам’яті Патріарха Володимира / В. Кіпіані // Людина і світ. – 1995. – № 11–12. – С. 4–6.
32. Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.) / Ю. Курносів. – К., 1994. – 222 с.
33. Мова – народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу / упоряд. О. Тихий; післяслово О. Зінкевича, 2007. – 416 с.
34. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX – ХХ ст.) / [за заг. ред. Я. Й. Малика]. – Львів : Світ, 2001. – 296 с. – Бібліогр. : с. 287–292.
35. Пашенко В. Слідами карної справи № 1840 – С / В. Пашенко // Пам’ять століть. – 1998. – № 2. – С. 128–137.
36. Політичні в’язні Мордовії організують самооборону // Сучасність. – 1978. – Ч. 7–8. – С. 234–235.
37. Прокоп М. Напередодні незалежності України. Спостереження і висновки / М. Прокоп. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Львів, 1993. – 646 с.

In the article is considered the human rights activity of Vasyl Romanyuk (Patriarch of the UOC KP Volodymyr). Author analysed appeal, allocution of the priest to the different international organizations, political activists, where he criticized the soviet regime, the nonobservance the rights of people, the insufferable living conditions of political prisoners. V. Romanyuk asserted rights of the religious people, carried on a struggle for freedom of the conscience in the SU, used such forms of activity as hungerstrike, refusal of the soviet citizenship.

Key words: Vasyl Romanyuk, human rights activity, political repression, political prisoner, human rights, freedom of the conscience.